

مابعدالطبیعه

از نگاه ارسطو و ابن سینا

ابراهیم دادجو

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح نامه: مابعدالطبیعه از نگاه ارسطو و ابن سینا

پژوهشکده: حکمت اسلامی، گروه علمی: فلسفه

محقق: ابراهیم دادجو

ارزیابان علمی: آقایان یارعلی کرد فیروزجائی و دکتر سید ابراهیم موسوی

موضوع اصلی: مطالعات تطبیقی در مابعدالطبیعه ارسطو و ابن سینا

مدت انجام تحقیق: ۱۴ ماه

مابعدالطبیعه

از نگاه ارسطو و ابن سینا

ابراهیم دادجو

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ اول: ۱۳۹۰ شماریان: ۲۵۰۰ نسخه

قیمت: ۸۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۱۷-۰۰۰-۰۸۰۰۰۰۰۰۰۰

اینوگرافی، چاپ و صفحه‌آرایی: سازمان چاپ و انتشارات اوقاف

سرشناسه: دادجو، ابراهیم / ۱۳۳۵ -

عنوان و نام پدیدآور: مابعدالطبیعه از نگاه ارسطو و ابن سینا / ابراهیم دادجو.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۵۱۹ ص.

بها: ۸۵۰۰ ریال شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۱۷-۰۰۰-۰۸۰۰۰۰۰۰۰۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابخانه: ص ۲۹۵-۵۰۲ همچنین به صورت زیرنویس، یادداشت تطبیق.

موضوع: ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ ق. مابعدالطبیعه -- نقد و تفسیر.

موضوع: ارسطو، ۳۸۴ - ۳۲۲ ق. م. مابعدالطبیعه -- نقد و تفسیر.

موضوع: مابعدالطبیعه. موضوع: فلسفه تطبیقی.

شناسه افزوده: ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ ق. مابعدالطبیعه -- شرح.

موضوع: ارسطو، ۳۸۴ - ۳۲۲ ق. م. مابعدالطبیعه -- شرح.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ از ۵۷۲/۵۷۲ BBR

رده‌بندی دیویی: ۱۸۸/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۲۴۹۹۹۹۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

فهرست

پیشگفتار	۱۳
مقدمه	۱۷
درآمد	۲۳
۱. آثار ارسطو و جایگاه مابعدالطبیعه او	۲۳
پیشینه تاریخی	۲۳
آثار ارسطو	۲۵
اقسام آثار ارسطو	۲۵
الف) اقسام آثار ارسطو از لحاظ کیفی	۲۵
ب) اقسام آثار ارسطو از لحاظ مراحل زندگی	۲۹
ج) اقسام آثار ارسطو از لحاظ کمی	۲۵
یک) محاورات	۳۶
دو) منطقیات	۳۷
سه) طبیعیات	۳۷
چهار) آثار روان‌شناختی	۳۸
پنج) تاریخ طبیعی (زیست‌شناسی)	۳۸
شش) رساله‌های منحول	۳۸
هفت) مابعدالطبیعه	۳۹
هشت) آثار اخلاقی و سیاسی	۳۹

- ۴۰..... (نه) فن خطابه و فن شعر.....
- ۴۰..... مابعدالطبیعه ارسطو.....
- ۴۴..... مطالب اصلی هریک از کتاب‌های مابعدالطبیعه.....
- ۴۴..... کتاب اول (آلفای بزرگ).....
- ۴۵..... کتاب دوم (آلفای کوچک).....
- ۴۵..... کتاب سوم (بتا).....
- ۴۵..... کتاب چهارم (گاما).....
- ۴۵..... کتاب پنجم (دلتا).....
- ۴۶..... کتاب ششم (ایسilon).....
- ۴۶..... کتاب هفتم (زتا).....
- ۴۶..... کتاب هشتم (اتا).....
- ۴۶..... کتاب نهم (تا).....
- ۴۶..... کتاب دهم (یوتا).....
- ۴۶..... کتاب یازدهم (کاپا).....
- ۴۷..... کتاب دوازدهم (لامبدا).....
- ۴۷..... کتاب سیزدهم (مو).....
- ۴۷..... کتاب چهاردهم (نو).....
- ۴۸..... ۲. آثار ابن سینا و جایگاه الاهیات او.....
- ۴۸..... پیشینه تاریخی.....
- ۵۷..... آثار ابن سینا.....
- ۵۸..... اقسام آثار ابن سینا بر حسب موضوع.....
- ۵۸..... یک) دایرةالمعارف.....
- ۵۹..... دو) منطق.....
- ۶۰..... سه) طبیعیات و الهیات.....
- ۶۰..... چهار) طبیعیات.....
- ۶۰..... پنج) الهیات.....
- ۶۱..... شش) علم النفس.....
- ۶۲..... هفت) ریاضیات.....

هشت (فلسفه عملی).....	۶۲
نه (تفسیر).....	۶۲
ده (طب).....	۶۳
یازده (کیما).....	۶۴
دوازده (نعت).....	۶۴
سیزده (مکاتبات و مراسلات).....	۶۴
چهارده (معانی فلسفی در قالب داستان و رمز).....	۶۴
الهیات ابن سینا.....	۶۵
مطالب اصلی هریک از مقاله‌های الهیات.....	۶۶
فصل اول: علم مابعدالطبیعه	۷۱
۱. علم.....	۷۱
۲. تقسیمات علوم.....	۷۴
۳. موضوع علم.....	۷۷
۴. مبادی علوم.....	۸۴
۵. نام، منفعت و مرتبه مابعدالطبیعه.....	۹۹
۶. مسائل مابعدالطبیعه.....	۱۰۳
الف) معانی ذاتی و عرضی.....	۱۰۳
ب) ذاتی باب برهان.....	۱۰۸
ج) ملاک غرض ذاتی بودن.....	۱۰۹
د) اعراض ذاتیه موجود بما هو موجود.....	۱۱۰
ه) معقولات ثانیه فلسفی.....	۱۱۱
و) نسبت معقولات ثانیه فلسفی با موضوع مابعدالطبیعه.....	۱۱۴
فصل دوم: موجود	۱۱۷
۱. حقیقت موجود بما هو موجود.....	۱۱۷
۲. احکام موجود بما هو موجود.....	۱۲۳
الف) بداهت موجود.....	۱۲۳

- ب) اشتراک موجود ۱۲۶
- ج) تشکیک در موجود ۱۲۷
- د) زیادت وجود بر ماهیت ۱۳۰
- ه) اصالت وجود ۱۳۶
۱. ارسطو ۱۳۷
- الف) مبانی و دلائل ۱۳۷
- یک) موجود = جوهر = صورت ۱۳۷
- دو) «موجود» و «واحد» ۱۴۱
- سه) تفکیک بین وجود و ماهیت ۱۴۳
- چهار) مقصود از وجود و ماهیت ۱۴۴
- پنج) نحوه دانستن وجود و ماهیت (صورت = جوهر) ۱۴۷
- شش) علت - مبدأ ۱۴۹
- هفت) صورت، علت تبیین است؛ نه علت وجود ۱۵۲
- ب) مطابقت دیدگاه ارسطو با اصالة الوجود صدر المتألهین ۱۵۵
۲. ابن سینا ۱۵۹
- و) جوهر نبودن موجود و واحد ۱۶۲
- ز) واحد و کثیر ۱۶۵
- ح) علت نداشتن موجود (نخستین) ۱۷۳

فصل سوم: انواع موجود ۱۷۷

۱. جوهر ۱۷۷
- الف) ریشه و معنای جوهر ۱۷۷
- ب) تعریف جوهر ۱۷۹
- ج) خواص جوهر ۱۸۵
- د) اقسام جوهر ۱۸۹
۲. اعراض و نحوه وجود آنها ۱۹۲
۳. جوهر محسوس ۱۹۷
- الف) ماده ۱۹۷

۲۰۶	ب) صورت
۲۰۹	ج) جسم (ماده و صورت)
۲۱۲	د) نسبت صورت با ماده
۲۱۶	ه) تفرد و تكثر موجودات
۲۲۶	و) تركب موجودات
۲۲۹	۴. جوهر نامحسوس
۲۳۰	الف) نفس
۲۳۰	يك) تعريف نفس
۲۳۳	دو) وجود نفس
۲۳۶	سه) جوهر بودن نفس
۲۳۸	چهار) تجرد نفس
۲۴۰	پنج) نفس و بدن
۲۴۳	شش) اجزای نفس
۲۵۰	ب) عقل
۲۵۶	ج) عقل فعال
۲۶۴	د) عاقل و معقول

فصل چهارم: قوه و فعل ۲۷۹

۲۷۹	۱. معانی قوه
۲۷۹	الف) معانی حقیقی قوه
۲۸۳	ب) معانی استعاری قوه
۲۸۴	ج) ابن سینا و معانی قوه
۲۸۶	۲. معانی فعل
۲۸۸	۳. قوه فاعله و قوه منفعله
۲۹۱	۴. تمایز میان قوه و فعل
۲۹۳	۵. رابطه میان قوه و فعل
۲۹۶	۶. موجود بالقوه و موجود بالفعل
۳۰۱	۷. تقدم بالفعل بر بالقوه

- الف) تقدم بالفعل بر بالقوه از حیث مفهوم (تعریف و شناخت) ۳۰۳
- ب) تقدم بالفعل بر بالقوه از حیث جوهر ۳۰۳
- ج) تقدم بالفعل بر بالقوه از حیث زمان ۳۰۶
- یک) تقدم فعلیت بر قوه از حیث زمان ۳۰۸
- دو) تقدم فعلیت بر قوه از حیث جوهر (یا وجود) ۳۰۹
- سه) تقدم فعلیت بر قوه از حیث تصور و تعریف ۳۱۰
- چهار) تقدم فعلیت بر قوه از حیث کمال و شرف ۳۱۰

فصل پنجم: علت ۳۱۵

۱. سابقه بحث از علت ها ۳۱۵
۲. علت های چهار گانه ۳۲۱
۱. رابطه علت مادی و علت صوری ۳۲۹
۲. رابطه علت غائی با علت های فاعلی و مادی و صوری ۳۳۲
۳. تناهی علت های چهار گانه ۳۳۴
۴. علت و معلول ۳۴۱
- الف) مناسبت بین علت و معلول ۳۴۲
- ب) معیت یا هم زمانی علت و معلول ۳۴۳
- ج) ملاک نیازمندی معلول به علت ۳۴۳
۵. بخت و اتفاق ۳۴۷
۶. علت غایی ۳۴۹

فصل ششم: انتقاد از عالم مثال ۳۵۹

۱. اعداد، مثال ها نیستند ۳۶۱
۲. مثال ها، وجودی واقعی ندارند ۳۶۷

فصل هفتم: خدا و عالم ۳۷۷

۱. سلسله مراتب عالم (فوق القمر - تحت القمر) ۳۷۷
۲. پیدایش عالم (حدوث و قدم - عنایت و فیضان) ۳۸۸

۴۰۴	 حرکت ۳
۴۰۴	 الف) تعریف حرکت
۴۰۸	 ب) انواع حرکت
۴۱۲	 ج) نیاز حرکت به محرک
۴۱۵	 د) محرک‌های نامتحرک
۴۱۹	 ه) محرک نخستین
۴۲۷	 و) صفات محرک نخستین
۴۲۷	 یک) محرک نخستین واحد است
۴۲۹	 دو) محرک نخستین سرمدی و ازلی است
۴۲۹	 سه) محرک نخستین واجب‌الوجود است
۴۳۰	 چهار) محرک نخستین بسیط است
۴۳۱	 پنج) محرک نخستین حی است
۴۳۲	 شش) محرک نخستین در نهایت لذت و ابتهاج است
۴۳۳	 هفت) مبدأ اول خالق است (ابن سینا)
۴۳۵	 ز) فعالیت محرک نخستین
۴۳۵	 یک) تعقل
۴۴۳	 دو) تحریک افلاک
۴۵۱	 خاتمه: مرور مختصر مباحث
۴۵۲	 مقدمه
۴۵۳	 فصل اول: علم مابعدالطبیعه
۴۵۸	 فصل دوم: موجود
۴۶۵	 فصل سوم: انواع موجود
۴۷۶	 فصل چهارم: قوه و فعل
۴۷۸	 فصل پنجم: علیت
۴۸۳	 فصل ششم: انتقاد از عالم مثال
۴۸۵	 فصل هفتم: خدا و عالم

کتابنامه..... ۴۹۵

۱. فارسی..... ۴۹۵

۲. عربی..... ۴۹۷

۳. انگلیسی..... ۵۰۱

نمایه..... ۵۰۳

نمایه موضوعی..... ۵۱۳

www.ketab.ir

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، و استقرار نظامی براساس ارزش‌های معنوی و احکام الهی در ایران، بار دیگر تفکر دینی به‌عنوان اندیشه‌ای امیدزا، حیات‌بخش و متوفی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد.

تجدید حیات اندیشه و حیانی و ارزش‌های معنوی، از سویی، سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌ستیزی در آنان شد و، از دیگر سو، باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب بشری و نظام‌های استوار بر آنها گردید.

بایستگی تحقیق دقیق، جامع و منسجم، پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعۀ فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رسته‌ی عظیم، و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های دینی، به‌منظور تبیین عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین، و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی و آموزشی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بدین‌منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، که نهادی علمی و غیرانتفاعی است، در قالب پنج پژوهشکده حکمت اسلامی، دین‌پژوهی،

نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و پژوهشکده دانشنامه‌نگاری دینی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشکده حکمت اسلامی، که مشتمل بر سه گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «فلسفه» و «عرفان» است، در جهت تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌کند:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت، کلام و معارف اسلامی؛
۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق، پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهات القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی. در راستای تحقق اهداف فوق، هریک از گروه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود و یا محققان عرصه دین‌پژوهی، واگذار نموده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، به‌منظور دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رسانند.

ارسطو شاید نخستین کسی است که به مباحث مابعدالطبیعی، نظم و نسق خوبی داد، و مباحثی را که پیش‌نیاز همه علوم و دانش‌ها بودند، تحت عنوان «مباحث مابعدالطبیعی» مورد بحث قرار داد. ارسطو در این باب جریانی را به‌وجود آورد که بعدها آن را جریان مشائی و پیروان او را «مشائیون» نامیدند. در این میان، ابن‌سینا مهم‌ترین عضو این جریان در بین مسلمین است. او در طریق مکتب مشاء تا بدانجا پیش رفت که علاوه بر توانایی در تفسیر اقوال ارسطو، همچنین توانست به مباحث مابعدالطبیعی، سمت و سوی خاصی ببخشد و آنها را هم‌سوی با دیدگاه‌های فکری و فلسفی خویش پیش برد.

در اثر حاضر، به مباحث مابعدالطبیعی از منظر ارسطو و ابن‌سینا پرداخته شده است. در این میان سعی شده است، اهم مباحث مابعدالطبیعی این دو

فیلسوف، به نحو تطبیقی مورد بحث قرار گرفته و دیدگاه‌های هر دو آنان و همچنین نقاط ضعف و قوتشان مورد ارزیابی قرار گیرد.

پژوهش حاضر بر اساس فرایند پژوهشی پژوهشگاه و در راستای اهداف پژوهشکده و به قلم محقق ارجمند، جناب آقای دکتر ابراهیم دادجو در گروه فلسفه، تألیف و به زیور طبع آراسته شد.

در پایان ضمن تقدیر و تشکر از محقق محترم، از ارزیاب محترم، حجت‌الاسلام آقای فیروزجایی و همچنین اعضای شورای علمی گروه فلسفه، که زحمات ارزیابی این اثر را به عهده گرفته و با نظرات اصلاحی خود موجبات غنای بیشتر این اثر را فراهم آورند، و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، کمال تشکر و امتنان را داریم.

از خداوند منان، توفیق روزافزون محقق گرامی را خواهانیم.

گروه فلسفه

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی